

УДК 94(420:44)"1756/1763"

В. С. Гребенюк

**ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ СУПЕРНИЦТВО ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА
ФРАНЦІЇ В ІНДІЇ ТА ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ В 1756–1763 РР. ТА
РОЗШИРЕННЯ БРИТАНСЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ**

Військово-морські сили завжди відігравали значну роль у підтриманні могутності держави. Серйозних результатів у нарощуванні й використанні своїх військово-морських сил Великобританія здобула ще у XVIII ст., встановивши своє домінування на морі й заклавши підвалини своєї колоніальної імперії. Це було здійснено, передусім, завдяки розумній та енергійній політиці правлячих кіл держави. Тому, саме приклад Великобританії може якнайкраще продемонструвати сутність та значення політики, направленої на будівництво могутнього флоту. Зрозуміло, що з розвитком технічної бази змінився і зовнішній вигляд флоту, і тактика ведення військових операцій, але стратегія війни на морі, її мета і принципи залишилися незмінними. Тому усунення супротивників з морських просторів, захист своїх торговельних шляхів на морі, використання мережі комунікацій – пунктів, на які військові й комерційні судна могли б спиратись – все це й досі залишається актуальним.

На сьогодні проблема формування ефективних військово-морських сил особливо гостро стоїть перед урядом України, адже нинішній стан флоту ставить державу в досить скрутне становище відносно інших морських країн світу. Можливості українських морських сил не дозволяють нашій державі в повній мірі використовувати стратегічне положення у Чорноморському регіоні. Тому вивчення визначеної проблематики становить певний інтерес. Проаналізувавши значення флоту в минулому і розглянувши підходи до будівництва міжнародних відносин з урахуванням впливу такого роду стратегічної сили, можна на конкретному прикладі прослідкувати принципи нарощування морської могутності й дістати науку з цього.

Слід також зазначити, що історія розвитку військово-морських сил і їх значення в підвищенні могутності держави майже не розглядались в працях вітчизняних істориків. Тому історіографічну базу дослідження складають, переважно, роботи російських, радянських та зарубіжних істориків. Дослідників цієї проблематики можна поділити на дві групи. До першої відносяться теоретики військово-морського мистецтва – А. Т. Мехен, Ф. Коломб, А. Штенцель [1]. До другої – історики, що займалися дослідженням британської колоніальної політики, аналізуючи її стратегічні, політичні та інші аспекти – Ф. Маклінн, Р. Мідлтон, Д. Марстон, В. Д. Грін, Т. Б. Маколей, Дж. Силі, М. О. Єрофеев, Є. В. Тарле, К. М. Татарінова, А. Б. Каплан та ін. [2]. Згадані фахівці досить ґрунтовно розглядають історію колоніальних конфліктів і місце Великобританії в їх

розв'язанні, дії урядів та боротьбу політичних кіл в формуванні доктрини зовнішньої політики країни, британську колоніальну експансію, її початок і головні етапи та ін. Проте ролі військово-морських сил у процесі придбання колоній Великобританією і становлення її колоніальної імперії не приділяється належної уваги. Тому, спираючись на наявну джерельну базу, ми спробуємо дослідити це питання.

Серед використаних документів і матеріалів слід відзначити двотомну збірку кореспонденції провідного політичного діяча Великобританії того часу Уільяма Пітта Старшого, лорда Чатама [3]. Особливий інтерес викликає також двотомне видання, в якому представлено огляд подій з життя цього урядовця й записи його промов у парламенті, та яке одночасно можна використовувати і як джерело, і як дослідження з проблеми, що вивчається [4]. Цікавими також є мемуари голови французького уряду герцога де Шуазеля, який керував зовнішньою політикою Франції у період, що розглядається [5].

Подана стаття являє собою спробу дослідити роль військово-морських сил у процесі придбання Великобританією заморських колоніальних володінь в період 1756–1763 рр.

Суперництво, що розпочалось між Великобританією та Францією на початку XVIII ст., не припинялось аж до завершення наполеонівських війн. Ця друга "Сторічна війна", що велась англійцями протягом усього століття, мала за мету посилення могутності держави в боротьбі за колонії та першість в торгівельних операціях. Встановлення свого панування на морі було однією з головних умов у досягненні цієї мети. Черговий конфлікт, що спалахнув між двома державами в 1756 р. і отримав назву Семирічної війни, ще раз підтвердив цю істину. Спірних територій було досить і у Вест-Індії, і в Африці, проте, здебільшого, протистояння 1756–1763 рр. розгорталось навколо Північної Америки та Ост-Індії.

Перші зіткнення держав почалися ще в 1755 р., коли внаслідок загострення боротьби колоністів за провінцію Огайо в Північній Америці метрополії почали посилено перекидати туди підкріплення. З літа 1755 р. англійці ввели "необмежену морську війну" проти французьких кораблів, що наближались до берегів Північної Америки або поверталися з Канади до Франції. У липні того ж року британський капітан Едуард Хоук був посланий у море з наказом крейсувати між Уессаном і мисом Фіністерре, захоплювати в кожному можливому випадку будь-які французькі кораблі – військові, приватні та комерційні – та направляти їх до англійських портів. До кінця року було захоплено 300 комерційних судів, на суму 6 млн. дол., а 6 тис. французьких матросів опинились в полоні у Великобританії [6, с.317]. Все це відбулось тоді, коли номінальний мир ще зберігався.

Під час цієї неоголошеної морської війни Франція також не втрачала часу дарма, а ретельно готувалась до завдання удару. Цей удар було здійснено невдовзі, коли з Тулону 10 квітня 1756 р., конвоюючи 15-тисячний загін військ під начальством герцога Ришельє, відплила невелика ескадра під командою адмірала ла Галіссоньєра. Тижнем пізніше

армія була благополучно висаджена на острові Менорка, й Порт-Маон був узятий в облогу французькими військами [7, с.212]. Допомога, що підійшла через місяць з Гібралтару на чолі з головою англійської ескадри адміралом Джоном Бінгом, не змогла зняти облогу. В подальшій морській битві англійський флот був відкинутий, але, не дивлячись на наявну можливість, не був знищений французькою ескадрою. Цей, здавалося б, незначний факт, враховуючи результат операції, може якнайкраще посприяти нашому розумінню як особливостей протистояння цих держав на морі, так і ведення морської війни в цілому.

Можливо, Галіссоньер вважав підтримку сухопутної атаки Маону важливішою справою, аніж знищення англійського флоту, якщо при спробі цього знищення доводилось ризикувати своїм власним флотом. Проте, як зазначає А. Т. Мехен: "Якщо мета (морської війни) полягає в забезпеченні однієї або декількох позицій на березі, то флот стає лише частиною сил армії, що має приватне призначення, але якщо дійсна мета морської війни полягає в досягненні переваги над флотом ворога, а через це – і володіння морем, то тоді ворожі кораблі і флоти є дійсними предметами нападу в усіх випадках" [6, с.320]. Згадана особливість ведення морської війни ще не раз характеризувала спосіб дій французів на морі, й згодом стала однією з основних причин майбутнього падіння їх морської могутності.

За три дні до битви Бінга, 17 травня, Великобританія оголосила війну Франції, яка відповіла на це 20 червня. 28-го здався Порт-Маон, і Менорка перейшла до рук Франції [8, с.234]. Обидві країни вступили в чергову колоніальну війну.

Початок цієї війни для англійців був не дуже вдалим, а на думку деяких дослідників – просто катастрофічним [9; 10; 11]. Після завоювання Менорки, в листопаді того ж року, відбулося захоплення французами Корсики. Володіючи Тулоном, Корсикою й Порт-Маоном, Франція займала тепер сильну позицію в Середземному морі. У Канаді в 1756 р. операції французів під командуванням маркіза де Монкальма також були успішними. У той же час вдала атака тубільного володаря (набоба) Сірадж уд-Даула в Індії призвела до втрати Великобританією Калькутти. Місто здалося в червні, після тижневого опору.

За таких обставин Великобританія усіляко намагалась перервати низку невдач. Так, в Індії, коли новина про захоплення Калькутти досягла Мадрасу, вже в серпні англійський головнокомандуючий Роберт Клайв відплив туди з флотом адмірала Ватсона. Флот з'явився перед Калькуттою в січні 1757 р., коли місто знову потрапило до рук англійців так само ж легко, як і було здано супротивникові. Клайв і Ватсон обернулись тоді проти Чандернагору і примусили французьке поселення капітулювати.

Набоб відчув себе ображеним й увійшов до зносин із Бюссі – французьким головнокомандуючим в Декані. Знову спалахнула війна. Проте ненадовго – незабаром Клайв завдав нищівної поразки військам набоба при Плессі. Це сталося 23 червня 1757 р. – день, який прийнято вважати початком британського володарювання в Індії [6; 13].

Тим часом в Європі, внаслідок вторгнення короля Пруссії на територію Саксонії в вересні 1756 р., почалась Семирічна війна. Франція замість того, щоб у цей момент зосередити всі свої сили проти Великобританії, вплуталась в цю континентальну війну без усякої на те необхідності. Великобританія ж, обернувши свої зусилля на море й колонії, підтримувала Фрідріха грошима у війні за оборону його королівства, яка дуже серйозно відволікала й розділяла сили Франції.

Головним ідеологом цієї політики виступив новопризначений Уільям Пітт Старший (1708–1778), згодом лорд Чатам, що зайняв в червні 1757 р. пости міністра закордонних справ і військового міністра, тобто зосередив у своїх руках ті відомства, які були безпосередньо пов'язані з колоніальною політикою. Пізніше У. Пітт заявляв, що у війні Германія була "лише полем битви, на яке було кинуте жереб щодо долі Північної Америки й Ост-Індії" [12, с.39].

Одні з перших серйозних зіткнень Великобританії з Францією в ході цієї війни відбулись в Канаді. Тут спочатку англійці зазнали невдачі під час спроби захоплення в 1757 р. Луїсбургу – морських воріт Нової Франції. Проте наступного року в результаті нового походу проти Луїсбургу протягом деякого часу місто було блоковане, а наприкінці липня – захоплено в результаті сміливого нічного десанту війська Боскауена. Завдяки цьому відкрився доступ через річку Св. Лаврентія до серця Канади, надавши англійцям нову базу для флоту і для армії. В той же час для французів втрата цього порту зводила до мінімуму можливості Нової Франції підтримувати зв'язок із метрополією.

Втім, Версаль і не збирався докладати надмірних зусиль для підтримки таких зв'язків. Лише навесні 1759 р. до Квебеку прибуло декілька сотень рекрутів – і це було все, чим могла допомогти Канаді Франція.

Посилилось протистояння двох держав і біля берегів Індії. В той час, як Клайв діяв у Бенгалії, Бюссі вдерся до Оріссі, захопив англійські факторії й підкорив значну частину узбережжя країни між Мадрасом і Калькуттою. У квітні 1758 р. до Пондішері прибув французький флот на чолі з адміралом Д'Аніє. Флот доставив експедиційний корпус та нового головнокомандуючого всіма французькими силами в Індії, генерала Лаллі-Толландаля [13, с.273]. Протягом квітня-серпня 1758 р. тут відбулись два незначних зіткнення між англійським віце-адміралом Пококом й адміралом Д'Аніє, що суттєво не вплинули на розклад сил в цьому регіоні, але 2 вересня, після другого зіткнення, французький адмірал відплив до Іль-де-Франс, посилаючись на отримані ушкодження й відсутність корабельних матеріалів для проведення ремонту.

Лише в липні 1759 р. Д'Аніє повернувся до Індії з флотом, що перевершував англійський і за кількістю, і за розмірами кораблів. Однак, коли він 10 вересня 1759 р. зустрівся із Пококом втретє, битва була проведена настільки ж нерішуче, як і дві попередні. Плоди перемоги, проте, дістались слабкішому флотові; оскільки Д'Аніє повернувся в Пондішері й звідти відплив 1 числа наступного місяця на острови, покинувши Індію

напризволяще. Відхід його пояснювався тим, що до нього дійшли чутки про незабаром очікуване Пококом підкріплення з 4-х лінійних кораблів [14, с.504]. З цієї миті результат протистояння тут визначився. Англіїці продовжували отримувати підкріплення з Європи, тоді як французи – ні.

В той же час на європейському континенті Фрідріх Великий, демонструючи надзвичайний героїзм і військове мистецтво, насилу витримував блискучу боротьбу проти Франції, Австрії й Росії. Морська сила тут не впливала безпосередньо на боротьбу, але побічно вона позначалась двояко: по-перше, субсидіями, які Великобританія, завдяки своєму значному багатству і широкому кредиту, мала можливість надавати Фрідріху, й які в економних руках останнього значили дуже багато; і, по-друге, тими ускладненнями, які Великобританія створювала для Франції, нападаючи на її колонії та морське узбережжя, розорюючи її морську торгівлю й примушуючи до грошових витрат для підтримки власного військового флоту, на які Франція, втім, йшла неохоче.

Проте, не дивлячись на недалекоглядність відносно військово-морських операцій, французькі правителі були змушені вдіяти що-небудь проти англійців. Вирішено зосередитися на якому-небудь об'єкті, й таким об'єктом була обрана сама Британія. Франція запланувала вторгнення до неї.

Великобританія ж, у свою чергу, використовувала перевагу своєї морської сили в забезпеченні власної безпеки. Присутність французької ескадри в Бресті змушувала англійців тримати майже половину своїх кораблів в протоці Ла-Манш. Щоправда, блокада Бресту в перші роки війни була непрямую. Поблизу цього порту розташовувався лише посилений дозор із швидкохідних кораблів Королівського флоту. Головні ж сили флоту Ла-Маншу знаходились у Дуврі або в одній з баз на півдні Британії.

Тільки у 1759 р., отримавши дані про те, що французи серйозно готують висадку, англійське Адміралтейство віддало наказ про пряму блокаду Бресту. З цією метою поблизу французького берегу відтепер завжди знаходились два десятки лінійних кораблів англійців (під командуванням адмірала Хоука), які не дозволяли французам виходити з бухти. Решта кораблів складала оперативний резерв, знаходячись в англійських базах у стані підвищеної бойової готовності [8, с.147].

Постійні блокади в цій війні, а також і в наступних війнах, позбавляли французів належної практики в керуванні кораблями, через що їхній флот, навіть незважаючи на його блискучий зовнішній вигляд, завжди поступався англійському.

Схвильованість Великобританії з приводу вторгнення насправді була небезпідставною. У цей час французький король Людовік XV призначив нового міністра, герцога де Шуазеля (1719–1785), який був людиною діяльною та енергійною. За його наказом з початку 1759 р. вже йшли приготування в портах Атлантичного океану та Ла-Маншу. У Гаврі, Дюнкерку, Бресті й Рошфорі були побудовані плоскодонні боти для перевезення військ. На них планувалося посадити до 50 тис. чол. для

вторгнення до Англії, призначаючи, окрім того, ще 12 тис. для висадки у Шотландії [6, с.330].

Проте, французький уряд не міг остаточно визначитися, у який саме спосіб проводити майбутнє вторгнення: силою або хитрістю, відкритим викликом або прихованими діями. І коли прийшов час для виконання найбільш ймовірного плану, одразу ж з'явилися розбіжності в поглядах морського міністра та начальника флоту щодо основних принципів, за якими треба було вести кампанію.

Цікавою є думка Ф. Коломба відносно ситуації, що склалася: "...я ніяк не можу собі уявити, чи була, насправді, в кого-небудь у Франції цього разу така ж ідея про придбання володіння морем, яка займала її уряд ще у 1690 та 1692 рр. Проекти уявляються розрізненими і заплутаними, вони не проникнуті усвідомленням того, що призначені для вторгнення до Англії сили повинні будуть пройти через ворожу територію незахищеними у тому разі, якщо не будуть завойовані спочатку води. Погляд французів на всю цю справу є дуже поверховим, а їх плани – важко здійсненними. Здається, що ані Де ла Клю, ані Конфланс, ані Бомпарт не уявляли собі чітко того, що вони збирались робити" [7, с.92].

В той самий час британський уряд, натхнений порадою Пітта, скористався таким станом справ дуже розсудливо. Спостерігаючи за Атлантичним й Середземним берегами Франції, англійські морські ескадри не дозволяли французьким судам вийти в море. Тому завдяки кмітливості Пітта та його освічених морських радників, одне тільки утримання напоготові цих ескадр на перших порах не лише було цілком достатнім для захисту берегів Сполученого королівства, але й становило дієвий засіб для прямого знищення ворожих наступальних сил і перешкоду для навіть щонайменшої спроби ворога до виходу з блокованих портів.

У ситуації, що склалася, французька сторона все ж не збиралась відмовлятися від своїх намірів. Першим і головним прагненням французів було з'єднання Тулонського флоту командора Де ла Клю з флотом Конфланса в Бресті з метою отримання чисельної переваги власних військово-морських сил в регіоні та можливості завдання ворогові поразки на морі, після чого, власне, і планувалося вторгнення. Але 17 серпня Де ла Клю, намагаючись вийти до Атлантики, був помічений силами адмірала Боскауена в Гібралтарській протоці. Далі в результаті втечі від англійців флот Де ла Клю розділювався, одну його частину було ліквідовано, а іншу – заблоковано в іспанському порту Кадікс. Із розсіянням Тулонського флоту шанси французів на успішне вторгнення значно скоротились.

В тому ж році англійцями була споряджено експедицію проти Квебеку, під командуванням Джеймса Вольфа. Всі його операції базувались на використанні флоту, який не тільки доставляв його армію до місця, але й слугував для пересувань її вгору та вниз по річці Св. Лаврентія. Захисник Квебеку, Монкальм, мистецтво і рішучість якого запобігали нападам через озеро Шамплейн протягом двох попередніх років, наполегливо вимагав підкріплення, але у відрядженні їх було відмовлено військовим міністром,

який, аргументував це тим, що англійці перехоплять підкріплення на шляху, й що чим більше військ надішле до Канади Франція, тим більше для Великобританії буде підстав збільшити свої сили там. Як бачимо, утримання контролю над Канадою також залежало від морської сили.

Висадка, що призвела до рішучої битви, була здійснена прямо з кораблів. У ніч на 13 вересня 1759 р. Вольфу вдалось висадитись дещо вище Квебеку в бухті Фулон й опанувати висоти, на яких була розташована цитадель Квебеку й верхнє місто. Саме виникла після цього нетривала битва й визначила, хто переважатиме в Північній Америці. Французи зазнали поразки, при чому і сам Монкальм, і його переможець Вольф, – обидва загинули в битві [15, с.489]. І хоча невеликий французький загін під командою губернатора де Водрейля ще залишався в Монреалі, ця перемога англійців стала переломним моментом в боротьбі за володіння Канадою.

У той же час французьке керівництво не припиняло розроблення планів відносно вторгнення на територію Великобританії. Маршал де Конфланс, під командою якого знаходився французький флот в Бресті, наполягав на тому, щоб весь флот вийшов в море з метою проведення генеральної битви з англійцями. Він вважав, щоб битва, краще за все, відбулась до відплиття десантних військ, у розрахунку на те, що у разі тяжкого для французів результату, ці війська, принаймні, не загинуть, у разі ж переможного результату шлях для них буде розчищено. Транспорти були зібрані не в Бресті, а в портах, що знаходилися на південь від нього, до гирла Луари.

6 листопада піднявся сильний західний вітер й розпочався шторм. Британський адмірал Хоук, що блокував Брест, увійшов у Торбей, де чекав на зміну вітру, тримаючи свій флот готовим до відплиття при першій нагоді. Коли погода покращилась і Хоук дістався Бресту, він побачив, що французького флоту там немає. Дізнавшись, що ворог рухається в південному напрямі, він розпочав переслідування.

На світанку 20 листопада 1759 р. Хоук наздогнав флот Конфланса біля Кіберонської бухти, де той намагався знищити невеличку англійську ескадру Деффа. Розпочалась битва. Конфланс, сподіваючись, що Хоук не наважиться рухатись за ним при наявних тоді погодних умовах, попрямував до бухти, що містила банки і мілини, й була оточена рифами. Але погана скоординованість дій та розірваність французького флоту дозволили англійцям отримати значну перевагу – небезпечна бухта й погода разом із вмілими діями британського флоту проти супротивника знищили майже весь флот Конфланса.

Зі знищенням Брестського флоту для Франції взагалі зникла будь-яка можливість вторгнення до Великобританії. Як зазначав А. Т. Мехен, "...Битва 20 листопада 1759 р. була Трафальгаром цієї війни, і хоча блокада залишків французького флоту, що стояли у Вілені та Рошфорі, продовжувала підтримуватись, англійські флоти були тепер вільні для дій проти колоній Франції, а пізніше – й проти колоній Іспанії, енергійніше, ніж будь-коли раніше" [6, с.338].

Той рік, що бачив цю велику морську битву й падіння Квебеку, був також свідком взяття у травні англійцями Гваделупи у Вест-Індії, а також Горі на західному березі Африки, який був центром французької работоргівлі. Як вважають деякі дослідники, цей рік для Великобританії насправді став "роком перемог" [13; 18].

Згодом у самій Великобританії відбулись деякі зміни. 25 жовтня 1760 р. помер англійський король Георг II. Разом із тим вплив Пітта в країні почав знижуватись, оскільки новий король Георг III був менш схильний до війни. Під тиском свого вчителя й соратника графа Б'юта, молодий король мав серйозний намір покласти край Семирічній війні. Тому тепер Уільям Пітт, як представник найбільш агресивної, але не дуже численної частини партії вігів, враховуючи ще й немилість нового короля, знаходився в досить скутому стані щодо побудови подальших планів ведення заокеанської війни.

І все ж, незважаючи на посилення у Великобританії цих антивоєнних настроїв, війна продовжувалась для англійців досить успішно. Так, в Канаді положення французів набуло катастрофічного рівня – маленький загін, що залишався в Монреалі, тепер був абсолютно відрізаний від сполучення із метрополією, – його оточили три англійські армії, одна з яких підійшла через озеро Шамплейн, а інші, – через Осуїго та від Квебеку. Капітуляція Монреаля 8 вересня 1760 р. назавжди поклала кінець французькому володарюванню в Канаді.

Аналогічна картина спостерігалась і в Індії, де після відходу французької ескадри Д'Аніє будь-якої допомоги з метрополії не надходило. Один пост за іншим здавались англійській зброї, а в січні 1761 р. здався й сам Пондішері, оточений із суши й відрізаний з моря. Ця подія завершила падіння французького впливу в Індії. І хоча Пондішері та деякі інші володіння за умовами мирного договору були повернені Франції, першість Великобританії на півострові Індостан вже ніколи після того не було заперечено. "Морська могутність англійців віддала Індію в їх руки, – справедливо зазначає А. Штенцель – а відсутність розуміння того значення, яке має морська сила, в короткий термін звело нанівець першість французів на Далекому Сході" [14, с.505].

У Вест-Індії в січні 1761 р. англійський флот під командуванням контр-адмірала Роднея разом з сухопутними силами організував ще одну експедицію проти французьких володінь – Мартініки, гавані великої приватирської системи. Головним портом тут був Форт-Рояль. Наслідком падіння цього порту було знищення й приватирської системи, що спиралась на нього, як на базу. Мартініку було підкорено англійцями 12 лютого, і за втратою Францією цього головного комерційного та військового центру негайно сталася втрата Гренади, Санта-Лючії й Сент-Вінсенту [6, с.348].

Величезні втрати Франції примусили її почати переговори про сепаратний мир. Переговори тривали довго, оскільки Пітт, розуміючи що сила на стороні англійців, зажадав від Франції припинення допомоги Австрії, втім, зберігаючи за собою право надавати необмежену допомогу

прусському королю. Крім того, однією з умов було те, що Франція поступається всіма своїми захопленими колоніями Великобританії.

Така позиція викликала обурення не тільки у Франції, але й у самому Лондоні. Війна, не дивлячись на її успішний результат, коштувала величезних грошей. Для сплати все зростаючого державного боргу уряд вдався до збільшення податків та більш суворого стягування зборів [9, с.299]. Це зачіпало не тільки бідні верстви населення, але, частково, буржуазію й землевласників і, згодом, призвело до розколу в середовищі самих вігів. Річ у тому, що склад партії був досить строкатим: разом із заможною буржуазією, пов'язаною з морською торгівлею та зацікавленою у колоніальних придбаннях, тут були представлені також менш успішна дрібна буржуазія та землевласники, які не хотіли подальшого ведення війни, оскільки вона не приносила їм таких саме вигод.

Враховуючи досить жорстокі умови припинення війни, висунуті Уайтхоллом, Франція, яка, до того ж, переживала ще й велику фінансову кризу, звернулась до своєї останньої надії – дружньої Іспанії. В той час Іспанія була ще одним претендентом на колоніальну першість, і, як одна з нейтральних держав, користувалась своїм становищем, поступово відновлюючи свою торгівлю та фінанси. Проте придбання англійським флотом пануючих позицій у світі позначилось для нейтральних держав загрозою: вантаж, що перевозився суднами цих держав та належав суперникам Великобританії, частіше за все підлягав захопленню. Іспанія, яка і без того була незадоволена цією обставиною, ще й мала з французьким двором родинні зв'язки, підписавши 15 серпня 1761 р. так званий "сімейний договір" із Францією. Таємна стаття цього договору зобов'язувала Іспанію 1 травня 1762 р. оголосити війну Великобританії, якщо на той час остання не укладе мир із Францією [15, с.495].

Пітт, дізнавшись про ці наміри, задумав попередити Іспанію шляхом оголошенням їй війни, але опозиція, що склалась в оточенні короля, не дозволила йому це зробити; його прагнення натрапило вже не тільки на опір з боку торі, але й більшості вігів. 5 жовтня 1761 р. Пітт подав у відставку. На його місце прийшов фаворит королівської сім'ї лорд Б'ют. Проте передбачення Пітта незабаром справдилось. Іспанія не вживала жодних заходів проти Великобританії до того моменту, поки її галіони не прийшли в Кадікс з очікуваним вантажем з Вест-Індії. Після цього у Мадриді згадали про "сімейний договір", і вже 4 січня 1762 р. зарозумілі звинувачення з боку іспанців змусили-таки новий британський уряд поступитися своїми принципами та оголосити Іспанії війну.

Однак вступ у війну приніс Іспанії лише поразки і втрати. Так, 10 серпня британський флот під командуванням адмірала Покока захопив Гавану, значення якої для Іспанії важко переоцінити. Після цього англійці атакували Манілу. Експедиція, яка цілком спиралась на флот, призвела до підкорення всієї групи Філіппінських островів, що здались в жовтні 1762 р., згодом сплативши викуп в 4 млн. дол. [6, с.350]. Із завоюванням Маніли військові зіткнення закінчились – у супротивників Великобританії майже не

залишилось кораблів і було дуже мало коштів, а залишки їхніх озброєних сил були заблоковані англійськими ескадрами. Через дев'ять місяців після оголошення війни остання надія Франції – Іспанія – зазнала жорстокої поразки і вимушена була домагатись миру. Великобританія ж, у черговий раз продемонструвавши свою силу на морі, підтвердила справедливість визначення "тирана морів", яке щодо неї вживали [16, с.153]. Статті Паризького миру 1863 р. фактично зафіксували новий баланс сил, що склався у міжнародній боротьбі за колоніальну та торговельну першість.

Отже, результати військово-морського суперництва Великобританії та Франції в 1756–1763 рр. підтвердили, що під час реалізації таких завдань як посилення позицій в заокеанській торгівлі та завоювання нових заморських володінь, флот має неабияке значення. Великобританія, завдяки побудові правильної заокеанської політики, що спиралась, передусім, на активне використання могутнього флоту, спромоглась досягти вражаючих результатів.

Відповідно до планів уряду й адміралтейства, що координували дії флотів у досить гнучкій формі й дозволяли кожному з адміралів діяти, спираючись на свій особистий досвід та залежно від ситуації, що склалася, англійські судна організовували систематичні напади на французьке узбережжя, демонструючи силу свого флоту. Як наслідок, Великобританія відрізала – фактично за однаковою схемою – всі шляхи сполучення французьких колоній з метрополією, як у Канаді, так і в Індії, що й призвело в кінцевому результаті до їх втрати Францією. Знищення французького флоту в Кіберонській бухті 20 листопада 1759 р. знаменує собою остаточну перемогу військово-морських сил Великобританії над своїм головним супротивником – Францією, не зважаючи на факт продовження військових дій. Використання ж Парижем останнього козира – союзу з Іспанією – суттєво не змінило хід боротьби, оскільки остання на той час вже давно пройшла пік своєї морської могутності. У той же час, це надало можливість Великобританії захоплювати іспанські колонії, збільшуючи тим самим свою територію, комерцію й стратегічний вплив на морі.

Економічне й військове виснаження суперників Великобританії стало закономірним результатом провадження політичного курсу, творцем якого був Уільям Пітт, та який було спрямовано на встановлення повного панування Лондона над морськими просторами за рахунок усунення усіх держав-конкурентів. Енергійна діяльність уряду Пітта дозволила швидко реагувати на всі загрози з боку супротивників у колоніальних справах, своєчасно надсилати допомогу туди, де вона була найбільш необхідною, тверезо й чітко оцінювати свої можливості, й, виходячи з цього, складати наступні плани, а також не втручатись у безглузді воєнні конфлікти в Європі, а лише використовувати їх задля відволікання своїх супротивників.

Виходячи з зазначеного вище, можна відмітити, що за наявності великої кількості різноманітних джерел та історіографії, присвячених зовнішній та колоніальній політиці Великобританії, утворенню Британської імперії тощо, залишаються недостатньо висвітленими деякі проблеми,

пов'язані із формуванням позиції британських правлячих кіл стосовно подальшого розширення заморських володінь та використання у згаданому процесі військово-морського флоту. Тому дослідження даної проблематики буде продовжено у наступних публікаціях.

Література

1. **Мэхэн А.Т.** Влияние морской силы на историю, 1660–1783 / А. Т. Мэхэн. – М.: АСТ; – СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 634 с.; Коломб Ф. Морская война / Ф. Коломб. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 668 с.; Штенцель А. История войн на море с древнейших времен до конца XIX в. [Электронный ресурс] / А.Штенцель. – Режим доступа: <http://liblive.ru/?aid=599142936>
2. **Маклинн Ф.** 1759. Год завоевания Британией мирового господства / Ф. Маклинн; пер. с англ. М. Жуковой. – М.: АСТ, 2009. – 638 с.; Middleton R. The Bells of Victory: The Pitt-Newcastle Ministry and Conduct of the Seven Years' War 1757–1762 / R. Middleton. – Cambridge University Press, 2002. – 268 p.; Marston D. The Seven Year's War / D. Marston. – Osprey Publishing, 2001. – 96 p.; Green W. D. William Pitt, Earl of Chatham and the Growth and Division of the British Empire, 1708–1778 / W. D. Green. – N.Y.: G. P. Putnam's Sons, 1901. – 391 p.; Macaulay T. V. Life of William Pitt / Т. В. Macaulay. – Boston: Houghton, Mifflin, 1859. – 227 p.; Сили Дж. Р. Британская империя / Дж. Р. Сили, Дж. А. Крэмб. – М.: Алгоритм-Книга, Эксмо, 2004. – 448 с.; Ерофеев Н. А. Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII в. / Н. А. Ерофеев. – М.: Наука, 1964. – 166 с.; Тарле Е. В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV – начало XIX века) / Е. В. Тарле. – М.-Л.: Наука, 1965. – 429 с.; Татаринова К.Н. Очерки по истории Англии 1640–1815 гг. / К. Н. Татаринова. – М.: ИМО, 1958. – 455 с.; Каплан А. Б. Путешествие в историю. Французы в Индии / А. Б. Каплан. – М.: Наука, 1979. – 286 с.
3. **Correspondence of William Pitt, earl of Chatham: in 2 vls** / [ed. by W. S. Taylor, J. H. Prinyle. – London: John Murray, 1838– . – Vls. 1-2. – 1838. – 480 p.
4. **A history of the Right Honourable William Pitt, earl of Chatham: containing his speeches in Parliament; a considerable portion of his correspondence, when secretary of state, upon French, Spanish, and American affairs, never before published; with an account of the principal events and persons of his time, connected with his life, sentiments, and administrations: in 2 vls.** / [ed. by F. Thackeray]. – L.: Printed for C. and J. Rivington, 1827. – . – Vls. 1-2.
5. **Mémoires du duc de Choiseul, 1719–1785** / [ed. by F. Calmettes]. – P.: Plon-Nourrit et cie, 1904. – 467 p.
6. **Мэхэн А.Т.** Влияние морской силы на историю, 1660 – 1783 / А. Т. Мэхэн. – М.: АСТ; – СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 634 с.
7. **Коломб Ф.** Морская война / Ф. Коломб. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 668 с.
8. **Архенгольц И.В.** История Семилетней войны [Электронный ресурс] / И.В.Архенгольц. – М.: АСТ, 2001. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/archenholz/index.html>
9. **Татаринова К.Н.** Очерки по истории Англии 1640–1815 гг. / К. Н. Татаринова. – М.: ИМО, 1958. – 455 с.
10. **Дэниел К.** Английская история страны / К. Дэниел. – М.:

Эксмо, 2007. – 480с. 11. **Иглз Р.** История Англии / Р. Иглз. – М.: АСТ; Астрель, 2008. – 294 с. 12. **Хрестоматия** по истории международных отношений / [сост. Н. С. Ямщикова]. – М.: Высшая школа, 1963– . – Выпуск 1. Европа и Америка. – 1963. – 416 с. 13. **Маклинн Ф.** 1759. Год завоевания Британией мирового господства/ Ф. Маклинн; пер. с англ. М. Жуковой. – М.: АСТ, 2009. – 638 с. 14. **Штенцель А.** История войн на море с древнейших времен до конца XIX в. [Электронный ресурс] / А.Штенцель. – Режим доступа: // <http://liblive.ru/?aid=599142936> 15. **Егер О.** Всемирная история: в 4 т. / О. Егер. – М.: Полигон, 2002. – . – Т.3. Новая история. – 2002. – 560 с. 16. **Сили Дж. Р.** Британская империя / Дж. Р. Сили, Дж. А. Крэмб. – М.: Алгоритм-Книга, Эксмо, 2004. – 448 с.

Гребенюк В. С. Военно-морское соперничество Великобритании и Франции в Индии и Северной Америке в 1756-1763 гг. и расширение Британской колониальной империи

Представленная статья является попыткой исследовать роль военно-морских сил в процессе приобретения Великобританией заморских колониальных владений в период 1756–1763 гг.

Ключевые слова: Великобритания, коммуникации, флот, морская держава, колония, Уильям Питт Старший.

Гребенюк В. С. Військово-морське суперництво Великобританії та Франції в Індії та Північній Америці в 1756–1763 рр. та розширення Британської колоніальної імперії

Подана стаття являє собою спробу дослідити роль військово-морських сил в процесі придбання Великобританією заморських колоніальних володінь в період 1756–1763 рр.

Ключові слова: Великобританія, комунікації, флот, морська держава, колонія, Уільям Пітт Старший.

Grebenyuk V. S. Naval rivalry between Great Britain and France in India and North America in the period of 1756–1763, and expansion of British colonial empire

This article is an attempt to explore the role of naval forces in the process of acquisition of overseas colonial domains by Great Britain in the period of 1756-1763.

Keywords: Great Britain, communications, fleet, Naval Power, colony, William Pitt the Elder.